

P O L İ S   A K A D E M İ Y A S I

KAFEDRA: “İCTİMAİ ELMLƏR”

FƏNN: “DİO əməkdaşlarının peşə etikası”

M Ü H A Z İ R Ə

Mövzu № 5. "İncəsənətin sosial təbiəti və onun daxili işlər orqanları əməkdaşlarının peşə keyfiyyətlərinin formalaşmasında əhəmiyyəti".

Tərtib etdi: "İctimai elmlər" kafedrasının
müəllimi, polis baş leytenantı

Rəhim Məcnunov

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə edilib və bəyənilib.
Protokol № _____ «_____» _____ 2014-cü il.

Mövzu № 5. "İncəsənətin sosial təbiəti və onun daxili işlər orqanları əməkdaşlarının peşə keyfiyyətlərinin formalaşmasında əhəmiyyəti".

P L A N :

Giriş:

- 1. İncəsənət insanın mədəni-estetik fəaliyyətinin spesifik forması kimi.**
- 2. Müasir incəsənətin şəxsiyyətin formalaşmasına təsiri.**
- 3. Estetik tərbiyənin şəxsiyyətin formalaşmasına təsiri.**
- 4. İncəsənətin növləri və estetik tərbiyə prosesində onun rolu.**

Nəticə:

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. Azərbaycan Respublikasının "Mədəniyyət haqqında" Qanunu. Bakı, 6 fevral 1998. Fəsil I, II, IX.
2. Estetikanın əsasları. Bakı, 1994. səh. 13-47.
3. İncəsənətin sosial mənəvi-estetik mahiyyəti. Bakı Dövlət Universiteti, 1986. səh. 22-56.
4. İnsan amilinin fəallaşmasının mənəvi və estetik aspektləri. Bakı, 1990. Fəsil III.
5. Lifşits M. "İncəsənət və müasir dünya" Moskva – 1978. c. 20-77.

6. Voysexovits İ. “İncəsənətin ümumi nəzəriyyəsinin formalaşması təcrübəsi”. Moskva – 1983. Fəsil, I-III.
7. Ардреев А.Л. Место искусства в мире. М., 1980. с. 14-57.
8. Бедхлубенко С.Д. Природа искусства. М., 1982. с. 9-23.
9. Бражник С.И. Искусства и его роль в эстетическом воспитании работников ОВД. М., 1985. с. 45-83.
10. Гульча А.А. Принципы эстетики. Киев, 1985. с. 7-30.
11. Ильенко Эваль Васильевич эстетическо природ фантазии. Чт там, в Зазеркалье? Изд. стереотип. — М.: Книжны до «ЛИБРОКОМ», 2014. — 128 с. с. 10-34.
12. Социальная природа искусства и его роль в формировании профессиональных сотрудников ОВД. Киев, 1990. с. 37-59.

GİRİŞ

Azərbaycan Respublikası yalnız hüquq sahəsində deyil, həmçinin bütünlükdə mədəni həyatımızda mühüm işlərin aparılmasını daha ciddi bir vəzifə kimi irəli sürmüşdür. Bu məsələ ilə əlaqədar olaraq 6 fevral 1998-ci ildə “Mədəniyyət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul olunmuşdur. Bu Qanun Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət və incəsənət sahələrində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərini, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını, milli mədəniyyət sərvəti obyektlərinin qorunub saxlanmasının və inkişafının, mədəniyyət və incəsənət sisteminin demokratik əsaslarla təşkili və idarə olunmasının, mədəniyyət sahəsində fəaliyyət hüquqi əsaslarını və beynəlxalq əlaqə formalarını müəyyən edir.

Daxili işlər orqanları əməkdaşları yalnız polis peşə tələbatlarının ödənilməsi ilə kifayətlənə bilməz. O, dövlət nümayəndəsi olmaqla yanaşı, digər tərəfdən şəxsiyyət, sosial varlıq olaraq öz mənəvi tələbatları içərisində incəsənətin müxtəlif növlərinə olan tələbatın xüsusi yer tutur və onun mənəvi təşəkkülünün əsas motivinə çevrilir. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikası mədəniyyət və incəsənət sahəsində dövlət siyasətinə əsas prinsipləri və vəzifələrini qəbul etmişdir.

Prinsiplər:

– sosial və mədəni vəziyyətindən, milli, irqi, dini və cinsi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər kəsin mədəniyyət sərvətlərinin yaradılmasının, istifadəsinin və yayılmasının hüquq bərabərliyi, hər kəsin istedadının, əqli imkanlarının üzə çıxarılmasının və yaradıcılıq azadlığının təmin edilməsi, milli mədəniyyətinin tərkib hissəsi kimi inkişaf etdirilməsi.

Vəzifələri:

– mədəni həyat tərzinin formalaşdırılması;
– milli və dünya mədəniyyəti sərvətlərinə qovuşmağa yönəldilən təhsil sisteminin inkişaf etdirilməsi;

- mədəniyyət sahəsində inhisara yol verilməsi, dövlət mədəniyyət sisteminin müxtəlif mənbələrdən maliyyələşdirilməsinin uzlaşdırılması;
- yaradıcılıq fəaliyyətinin bütün sahələri üzrə yüksəlişi üçün şərait yaranmasına kömək etmək;
- mədəniyyət sərvətlərinin qorunması və artırılması;
- tarixi və mədəniyyət abidələrinin qeydiyyatına alınması, qorunması və bərpası üçün müvafiq tədbirlərin görülməsi;
- mədəniyyət və incəsənətin nailiyyətlərindən istifadə edilməsində vətəndaşların konstitusion hüquqlarının əhalinin zəngin milli və dünya mədəniyyəti sahələrindən faydalanmasının təmin edilməsi.

Bu vəzifələr daxili işlər orqanları əməkdaşlarına birbaşa aiddir:

“Mədəniyyət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunda göstərilir ki, dövlət mədəniyyəti sistemində dövlətin mülkiyyətində olan təsisatlar, teatrlar, kitabxanalar, müəssisələr, muzeylər və s. incəsənət və mədəniyyət obyektləri, məsələn, dövlət mədəniyyəti sistemində dövlətin mülkiyyətində olan aşağıdakı təsisatlar daxildir:

1. Teatr-konsert müəssisələri: opera, balet, dram, musiqili komediya, musiqili dram, gənc tamaşaçıları, kukla, mahnı, muğam və digər, filarmoniyalar, konsert salonları və sarayları, musiqi zalları, sirkələr, folklor qrupları, peşəkar orkestrlər və musiqi kollektivləri, teatr-studiyalar, teatr-emalatxanalar, eksperimental və tədris teatrları, teatr, musiqi və təsviri sənət mərkəzləri.

2. Kitabxana müəssisələri: milli kitabxana, kütləvi, gənclər, uşaq, korlar, şəhər, rayon, kənd, qəsəbə kitabxanaları, elmi kitabxanalar.

3. Muzey müəssisələri: bədii və incəsənət, tarix və tarix-diyarşünaslıq muzeyləri, ədəbiyyat, teatr və musiqi-memorial, xatirə muzeyləri, muzey qoruqları.

4. Rəsm qalereyaları və sərgi salonları.

5. Zooparklar, akvariumlar, planetarilər, nəbatat bağları.

6. Mədəniyyət və tarix profilli arxivlər.

7. Klublar.

8. Təhsil və tədris müəssisələri.

9. Elmi, metodik mərkəzlər və kabinetlər.

10. Mədəniyyət və incəsənətin təbliği və yayımı müəssisələri, nəşriyyatlar, qəzet, jurnal, informasiya-reklam müəssisələri, kinostudiyalar, televiziya, radio və s.

Sual 1. İncəsənət insanın mədəni-estetik fəaliyyətinin spesifik forması kimi.

Estetik şüur olduqca mürəkkəb tərkibə malikdir. Onun tərkibinə estetik tələbat, estetik zövq, estetik hiss və həyəcan, estetik dəyərlər və estetik ideal, estetik nəzəriyyələr və digər ünsürlər daxildir. Bu tərkib hissələrinin hər birini ayrılıqda götürüb tədqiq etmək olar.

Estetik hiss adi hissi qavrayışdan fərqlənir. Estetik şüura eyni zamanda estetik zövq haqqında mühakimə obyektinin təhlili və dəyəri də daxildir. Məntiqi təfəkkürdən fərqli olaraq, estetik şüur obraz formasında bütöv şəkildə cərəyan edir. Buna görə də onu nəzəri cəhətdən təhlil etmək və anlayış kimi təsvir etmək olduqca çətinidir. Obyektiv olaraq estetik hiss subyektin subyektə estetik münasibəti kimi təsəvvür olunur.

Estetik münasibət subyektin mürəkkəb quruluşuna malikdir. Onun tərkibi iki səviyyədə ibarətdir:

- 1) psixofizioloji;
- 2) sosial.

Birinci səviyyədə o, fərd, insan nəslinin nümayəndəsi kimi çıxış edirsə, ikinci səviyyədə o, mürəkkəb ictimai sistemin ünsürü kimi özünü göstərir. Bu səviyyədə insanın estetik fəaliyyət qabiliyyəti formalaşır, yəni o, artıq estetik qiymətləndirmə meyarını, dəyər oriyentasiyasını müəyyən edə bilir. Beləliklə, estetik hiss insanın təbiət və cəmiyyət razılıqlarını subyektiv emosional münasibətin nəticəsi kimi təzahür etməklə, subyektin gözəllik haqqında təsəvvürlərinə əsasən yanaşır və qiymətləndirir.

Emosional yaşantılar, təxəyyül, təsəvvür dünyada insani münasibətin mühüm cəhətləridirlər. Yaradıcı təsəvvür obyektə subyektə informasiyanı elə təşkil edir ki, bütöv bir obraz yaranır.

Təbii və sosial hadisələrin sonsuz müxtəlifliyində estetik şüur elə obyektiv keyfiyyətlərə üstünlük verir ki, bunlar predmetin estetik dəyərini müəyyən etmiş olsun. Estetik münasibət obyektləri xarakterinə görə 3 qrupa bölünür:

- təbiət hadisələri və obyektləri;
- insanın məqsədəuyğun fəaliyyət məhsulları;
- bədii əsərlər.

Bu qrupa elə bədii əsərlər daxildir ki, onların şüurlu estetik informasiya və estetik təsir qüvvəsi olsun.

Məlumdur ki, təbiət gözəllikləri bizdə müxtəlif əhval-ruhiyyə yaradır. Məsələn, kükrəyib daşan çaylar insanda bir cür, göz yaşı kimi duru və sakit axan bulaqlar isə başqa bir əhval-ruhiyyə yaradır. İnsanın estetik hisslərinin ilk mənbəyi təbiətin gözəlliyidir. Bundan sonra insanda gözəllik hissini tələq edən, onu yaradan, həmin təbiəti bədii obrazlarla əks etdirən ədəbiyyat, incəsənət əsərləri və musiqi mədəniyyətinin müxtəlif növləri vardır. İnsanın davranışı, hərəkət və münasibətləri də estetik zövq mənbəyi ola bilər. Estetik hisslər sanki insanın praktik fəaliyyətini qabaqlayır, o, obyektə münasibətdə müsbət emosional qiymət yaradır, onu insanın marağı dairəsinə daxil edir, onun yaradıcılıq qabiliyyəti və fəaliyyətini ilhamlandırır. Estetik şüurun mühüm tərkib hissələrindən biri də estetik zövqdür.

Estetik qavrayış və estetik fəaliyyət prosesində estetik zövq ən çox təzahür edən şüur ünsürüdür. Bu anlayışla yaradıcı fəaliyyətin bütün sahələrində, məişətdə və davranışda rastlaşırıq.

Estetik zövqün digər estetik kateqoriyalar, hər şeydən əvvəl, gözəllik kateqoriyası ilə əlaqəsi aşkar görünür.

Estetik tələbat, hiss, zövq öz reallığını zövq haqqında mühakimələrdə tapır. Bu mühakimələr real hadisələrin və bədii əsərlərin gözəllik və ya eybəcərlik nöqtəyi-nəzərindən qiymətləndirilməsində istifadə olunur. Bir qayda olaraq estetik zövqlər cəmiyyətin ictimai istehsal praktikası ilə şərtlənir və müxtəlif qrupların mənafeləri bu qiymətlərdə öz əksini tapır. Bütün ictimai qruplar, dövrlər və xalqlar üçün yaranan vahid estetik zövq və onun formaları yoxdur və ola da bilməz.

Zövq insanın mənəvi-praktik, emosional qabiliyyəti olub, təhsil və tərbiyə sahəsində formalaşır. Adi həyatda “xoşuma gəlir”, “xoşuma gəlmir” kimi mühakimələrə də rast gəlmək olur. Bu cür mühakimələr olduqca bəsit və ibtidaidir. Zövq haqqında mühakimələr idrakla hissi və əqli cəhətlərin qarşılıqlı təsirin nəticəsidir.

Məsləhətdir ki, zövqü birinci və ikinci mühakimələrə bölək. Birinci səviyyədə obyektə rastlaşan kimi qiymət veririk, bu halda emosionallıq üstün

gəlir. Sonrakı mərhələdə onu məntiqi təfəkkür süzgəcindən keçirdikdən sonra bizim qiymətlərimiz daha əsaslandırılmış olur.

Zövq haqqında mühakimələrdə predmetin mahiyyətini bilmək lazımdır. Predmeti bilmədən onun gözəlliyi və qeyri-gözəlliyi haqqında mühakimə yürütmək olmaz. Bununla əlaqədar olaraq istər-istəməz gözəlliyin və ya zövqün obyektiv meyarının olub-olmaması məsələsi meydana çıxır. Predmet haqqında bizim bildiyimiz şəxsi düzlük, səmimilik, ciddilik, hələ estetik qiymətin həqiqiliyini təmin edə bilmir. Yaxşı zövqlər haqqında mübahisə etməzlər, pis zövqlər haqqında mübahisə də edərlər, mübarizə də aparırlar. O, zövqlər ki, bədii şüur və bədii təfəkkürün mütərəqqi inkişafına mane olur, ona əngəl törədir, onları pis zövq hesab etməklə islah etmək lazımdır.

Beləliklə, estetik fəaliyyət və estetik zövq bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli və qarşılıqlı təsirdə olan anlayışlardır.

Estetik ideal.

“İdeal” yunanca “ideya” sözündən olub, Azərbaycan dilinə tərcümə etdikdə nümunə, obraz, norma mənalarını verir. Estetik ideal şəxsiyyətin estetik fəaliyyətinin ümumiləşmiş məqsədidir.

Estetik ideal əxlaqi və sosial-siyasi idealla sıx surətdə bağlı olur. Bu idealla eyni gerçəkliyin müxtəlif cəhətlərini əks etdirirlər. Estetik ideal həmişə bir qayda olaraq hissi formalarda təcəssüm olunur. Estetik ideal eyni zamanda təsviri sənətdə, musiqidə, ədəbiyyatda, memarlıqda gözəllik və kamillik təsəvvürlərini də əhatə edir. Estetik ideal hadisələri nöqtəyi-nəzərdən qiymətləndirmək vasitəsidir. Estetik idealın digər ideallardan fərqli olaraq əsas əlaməti obrazlılığıdır.

Estetik ideal öz əsas əlamətlərinə görə estetikanın əsas kateqoriyasından biri kimi də çıxış edə bilər. Mahiyyət etibarını ilə estetik gözəllik kateqoriyası və digər estetik kateqoriyalarla da çulğalaşır. Estetik ideal predmet və hadisələrə, eləcə də insan münasibətlərinə gözəllik və kamillik nöqtəyi-nəzərindən qiymət vermək meyarı kimi də istifadə oluna bilər. Estetik fəaliyyətin, estetik münasibətin və estetik şüurun ən ümumi və mühüm cəhət və xassələrini ifadə edən anlayışlara estetikanın kateqoriyaları deyilir.

Estetik ideal kateqoriyası estetik münasibətin əsaslı qanunauyğunluqlarını ifadə etməklə estetik fəaliyyətə bilikləri birləşdirici vəzifəsini yerinə yetirir. Eyni zamanda kateqoriyaları da bu sistemdə birləşdirir. Estetik idealda estetikanın digər kateqoriyalarının da cəhətləri aşkarlanır. Estetikada ümumi fəlsəfi kateqoriyalardan da istifadə olunur.

İndi isə bu estetik kateqoriyaların hər birinin məzmunu ilə ayrılıqda tanış olaq.

Gözəllik.

Estetika yaranan gündən gözəlliyi harmoniya kimi qiymətləndirmişlər.

Gözəllik öz mahiyyəti etibarını ilə təbiət hadisələri və predmetlərinin cəmiyyət hadisələri ilə və incəsənətin harmoniyası deməkdir. Harmoniya insanın idrakı və fiziki qabiliyyətlərini oyadır və estetik həzz, zövq və fərəh mənbəyi olur. Harmoniya anlayışı nizam və sahman anlayışı ilə əlaqədardır. Gözəllik təsəvvürlərində mütləq və nisbi cəhətlər vardır.

Təbiətdə gözəllik, insan cəmiyyətində gözəllik, insan davranışında gözəllik, sənətdə gözəllik və s. gözəlliyin bu müxtəlif növləri öz aralarında müəyyən ahəng və harmoniyada ola bilərlər. Estetik hiss təmənnəsiz olduğu üçün həmişə insana müsbət təsir bağışlayır. Buna görə də insan bundan həzz alır.

Estetikanın əsas kateqoriyalarından biri də faciəvilikdir. Bir sıra Şərqi xalqları arasında “tragediya” məfhumu faciə adlandırılır. Faciəvilikə tərif verərkən, biz onu adətən, ağır bədbəxtlik və insan ölümü ilə nəticələnən fəlakət kimi izah edirik.

Faciəvilik kateqoriyası estetikanın gözəllik, ülvilik, estetikanın xeyir və şər, ədalətlik və ədalətsizlik, vicdan, məsuliyyət anlayışları ilə də əlaqədardır.

Cəmiyyətdə baş verən uçurumlu dəyişikliklər, bunun nəticəsində baş verən dağıntılar, milli münaqişələr nəticəsində günahsız insanların qırılması və yurdsuz-yuvasız qalması – bu da faciədir.

Bu hadisələr insanlara dərin emosional təsir göstərir, onlarda mərhəmət və dərdə şərik olmaq hissi yaradır.

İnsan gözəlliyi görməkdən, duymaqdan başqa, həm də onu yaradır. Gözəllik adi əmək prosesində, ailədə, məişətdə, ictimai münasibətlərdə və xüsusilə, incəsənətdə yaranır. İncəsənətdəki gözəllik həyat həqiqətinin doğru inikası nəticəsində yaranır. Bədii əsərlərdə əks olunan gözəllik heç də kənarında gəlmə, sənətkarın arzusu, iradəsi ilə və ya uydurma, qondarma bir şey ola bilməz. Sənətkar həyat həqiqətini görüb duyarkən, dərk və kəşf edərkən, eyni zamanda həyatın gözəlliklərini də duyur və duyurur.

İncəsənətin məqsədi yalnız gözəlliyi əks etdirmək deyil, həyatın bütün hadisələrini, o cümlədən eybəcər və naqis cəhətlərini hərtərəfli göstərməkdir.

Beləliklə, incəsənətdəki gözəllik mütərəqqi ideya mövqeyindən göstərilən, mündəricə və forma vəhdəti daxilində, kamil bədii formada ifadə edilən həyat həqiqətidir.

Həyat həqiqəti yaradıcılıq aləmində bədii həqiqətə çevrilərkən bədii obrazlarda təcəssüm taparkən, hətta eybəcər və naqis təzahürlər də yaradıcılıq məhsuluna çevriləndən sonra bizə gözəl görünür, estetik ləzzət verir. Hacı Qara,

Şeyx Nəsrulla, Qacar, İmamyar, Hacı Əhməd obrazları mənfi xarakterli, pis niyyətli insanlardır, lakin müəlliflərin və aktyorların ifasında gözəl obrazlardır.

Əlbəttə gözəllik, gözəl ideyalar və estetik ideallar incəsənət əsərlərində ən yaxşı təcəssümünü müsbət obrazlarda tapır. Bu obrazlarda kütlələrin, cəmiyyətin, onun ən mütərəqqi nümayəndələrinin duyğularını, fikirlərini, ifadəsini ifadə edir, onları həmin fikirləri ətrafında birləşdirir. Belə obrazlar dövrün və cəmiyyətin aparıcı meyllərini, tərəqqi istiqamətini müəyyən edirlər.

İncəsənət həyat həqiqətini, həyatdakı gözəlliyin, duymağın, insanları mütərəqqi və gözəl ideyalara hörmət, sədaqət ruhunda gözəllik aşıqlar kimi tərbiyələndirməyin vasitəsidir.

Həyat, insan və gözəllik heç vaxt bir-birindən ayrı olmamışdır. Bu birlik və dialektik vəhdəti sinifsiz cəmiyyətdə daha aşkar görünür. Burada həyatın gözəllikləri insanın qisməti və yaraşığıdır.

İncəsənət insan fəaliyyətinin, bəşər mədəniyyətinin böyük və ayrılmaz hissəsi, estetik fəaliyyətin isə ən yüksək, ən mühüm sahəsidir.

Bədii yaradıcılığın meydana və sərhədləri doğrudan da genişlənməmişdir. İncəsənət anlayışına insan hünəri ilə yaranan çox müxtəlif nümunələr, zaman və məkan, əməl və məqsəd etibarını ilə bir-birindən uzaq olan əsərlər daxildir. Qədim Misirin ehramları və Çaykovskinin musiqisi, antik yunan abidələri, məbədləri və müasir poeziya, orta əsrin roman və çətin üslublu kilsələri, xalq dastanları və Səməd Vurğunun poemaları, Bethovenin musiqisi və adi məişətdə işlənən bəzək əşyaları, Ü.Hacıbəyovun, C.Cabbarlının, M.İbrahimovun əsərləri, T.Salahovun rəsmləri və bununla yanaşı nəfis zərgər məmulatları buna açıq nümunədir.

Zahirən bir-birindən uzaq olan bu qütbləri, incəsənətin müxtəlif növlərini, ayrı-ayrı janrlarını, habelə yuxarıda misal çəkdiyimiz əsərləri bir-birinə yaxınlaşdırən və “incəsənət” anlayışına daxil edilən mühüm bir amil vardır. Onların hamısı bədii yaradıcılıq vasitəsilə həyatı qavramaq və onu əks etdirmək məqsədilə yaranır.

İncəsənət öz mənşəyini ibtidai insanın əmək prosesindən alır. O, uzun müddət əmək və istehsal prosesi ilə sinkretik hallarda, yəni birləşmə, lakin, tarixi inkişaf mərhələlərindən getdikcə tədricən əməyin xüsusi bir hissəsinə - incəsənətə çevrilir, bədii yaradıcılıqla məşğul olan adamların peşəsi olur. Bu tarixi inkişaf incəsənətin şüur forması kimi təşəkkülünü sürətləndirir.

Cəmiyyətdə siniflər bölgüsü ictimai təbəqələşmə müəyyənləşdikcə, incəsənətin özü də ictimai şüurun bir forması kimi müəyyənləşir, bu və ya başqa sinfin, çox vaxt isə hakim sinfin ideologiyasına xidmət edir.

Şüurun başqa formaları (siyasət, hüquq, əxlaq, fəlsəfə, elm, din) kimi incəsənət də obyektiv aləmin və ictimai həyatın şüurunda inikas tapmasının nəticəsi və formasıdır. Bütün qeyri-formalar kimi incəsənət də gerçəkliyi əks etdirir, onun şərhini axtarır, həyat faktları və insan münasibətləri haqqında mühakimə yürüdür. N.Q.Çernişevski yazırdı ki, “Sənət həyatın insan üçün maraqlı nə varsa, hamısını əks etdirir. Sənət əsərlərinin başqa bir əhəmiyyəti vardır ki, bu da həyatı izah etməkdən ibarətdir. Çox zaman onlar həyat hadisələri haqqında hökm vermək əhəmiyyətinə də malikdirlər”.

Bu xüsusiyyətlərin və belə əhəmiyyətinə görə böyük incəsənət əsərləri “Həyat dərsləri” adlandırılır.

Sənət əsərləri doğurdan da varlığın düzgün inikasını yaradır və həqiqəti bizə izah edə bilər. Nizaminin, Füzulinin əsərləri, Şekspirin pyesləri, Balzakın romanları həyat dərsləri hesab edilə bilər. Cəlil Məmmədquluzadənin pyesləri və hekayələri, Mirzə Ələkbər Sabirin şerhləri, Üzeyir Hacıbəyovun musiqisi, Mikayıl Abdullayevin, Tahir Tağıyevin, Səttar Bəhlulzadənin tabloları həyat həqiqətini, ictimai-siyasi münasibətləri, zamanın ruhunu ifadə edə bilən əsərlərdir.

Həqiqi sənət əsərləri içərisində elmi, fəlsəfi, siyasi və əxlaqi məzmunu olmayanlarına rast gəlmək çətindir. Bu o deməkdir ki, incəsənət şüurun o biri formaları ilə - elm, fəlsəfə, xüsusilə siyasət və əxlaqla qarşılıqlı əlaqədə inkişaf edir. Ancaq, onun təkə özünəməxsus olan spesifik keyfiyyətləri də vardır.

Elm, əgər həyat haqqındakı həqiqəti düsturlar, elmi xülasələr, qanunlar vasitəsilə bildirirsə, incəsənət bu həqiqəti bədii obrazlar gücünə hər kəsin öz müşahidəsi kimi, seyrin predmeti kimi təqdim edir. Elm həqiqəti bəyan edirsə, incəsənət isə onu göstərir. O, həyatı “həyatın öz formasında” göstərir, gerçək aləmin inikasını məhz bədii obrazlar vasitəsilə yaradır.

İnsan fəaliyyətinin və gerçəkliyin estetik əksini əsas növü incəsənətdir.

İctimai şüurun başqa formaları kimi fəlsəfə, siyasi idrak, mənəviyyat, elm kimi incəsənət də ictimai varlığı əks etdirir.

İncəsənət bədii yaradıcılığın nəticəsi kimi.

İncəsənət gerçəkliyi əks etdirən xüsusi bir forma kimi bədii yaradıcılıq prosesində əmələ gəlir. İncəsənət həyatı əks edən spesifik, bədii təsviri bir forma olaraq, öz əsərlərində əks olunan hadisələrə sənətkarın dünyagörüşünə münasib olan əqidəli emosional fikri ifadə edir.

Beləliklə, incəsənətin obyektı insan, müəyyən şəxs, müəyyən xasiyyətdir. Bu Stanislavskinin dediyinə görə, insan ruhunun həyatıdır. Onun inkişafının müəyyən dövründə konkret aləmdə yaşayan ictimai münasibətlərin bütün cəmini özündə təcəssüm etdirən insandır.

İncəsənətin mahiyyətinə bütün həyat daxil olur. İncəsənətin əsas vəzifəsi ictimai insanın daxili aləminin və hərəkətlərinin müəyyən şəkildə açıqlanmasından ibarətdir.

İncəsənət bədii yaradıcılığın nəticəsidir.

Bədii yaradıcılıq prosesinə hisslər, duyğular, daxil olur, başqa sözlə desək, yaradıcılıq prosesinə böyük təsir göstərən psixi amildir.

İncəsənət külli miqdarda bədii əsərlərin müxtəlif növlərindən ibarətdir (ədəbiyyat, rəssamlıq, musiqi, kino incəsənəti, teatr və s.).

Müxtəlif dövrlərin (antik incəsənət, intibah, renessans dövrünün, sosialist dövrün incəsənəti) və tarixi cərəyanların (klassisizm, romantizm, realizm) öz incəsənəti vardır.

Estetika incəsənətin tək-cə ümumi xassələrini və inkişafını öyrənir.

İncəsənət gerçəkliyin əksinin bir formasıdır.

İncəsənət gerçəkliyi, həyatı yamsılayır (surətini çıxarmır).

Həyatın mühüm cəhətlərinin əksini realistlik incəsənətdə passiv proses deyil.

İncəsənət obyektiv dünyanın cansız surəti deyil.

İncəsənət əsərində bədii vasitələrlə ifadə edilmiş gerçəklik haqqında insanların estetik təsəvvürü bədii surət adlanır.

Bədii surət incəsənətdə gerçəkliyin əksinin formasıdır.

İncəsənət əsəri bir bədii surəti təsvir edə bilər. Məsələn, portret, mənzərə şəkli, surətlər sistemi ola bilər.

Surət – xüsusi ilə ümuminin vəhdətidir.

Bədii surət-obyektiv və subyektivliyin vəhdətidir. İncəsənət həyatı dərk edərək, obyektiv həqiqəti ifadə edir. Subyektivlik incəsənətdə çoxşaxəli göstərilir.

Bədii surət – emosionallığın və rasionallığın vəhdətidir.

İncəsənət əsrlərində bədiiliyin əsas əlamətlərindən biri bədii formanın və məzmunun vəhdətidir.

TƏSVİRİ İNCƏSƏNƏTİN NÖVLƏRİ

Təsviri incəsənətin 3 əsas növü artıq qədim daş dövründə meydana çıxmışdır. İspaniyada məşhur Altamira mağarasında realistlik öküz və maral təsvirləri qədim rəngkarlığın ilkin nümunələrinin arasındadır. Ural dağlarında Kap mağarasında tapılmış heyvan təsvirləri paleolit dövrünün həm rəngkarlığını, həm də qrafikasını, yəni gizli rəsm sənətini nümayiş etdirməkdədir. Mərkəzi Avropada tapılmış paleolit dövrünün heykəlcikləri ilk növbədə qadın sürətləri diqqəti cəlb edir. Şərti olaraq bu heykəlcikləri bəzən paleolit Veneraları adlandırırlar.

HEYKƏLTƏRAŞLIQ

Heykəltəraşlıq özü monumental, dəzgah və kiçik forma heykəltəraşlığına bölünür. Monumental heykəltəraşlıq əksər hallarda açıq havada nümayiş etdirilir. Mütləq möhtəşəmlik və ciddi iddia daşıyıcısı kimi seçilməlidir. Ətraf mühitdə müəyyən uyğunluq yaratmalıdır. Materialı adətən daş, metal, və beton olur. Dəzgah heykəltəraşlığı emalatxanada dəzgahda düzəldilir. Materialı gil, mum, gips, daş və ya metal ola bilər. Adətən binaların daxilində nümayiş etdirilir. Çox vaxt memarlıq ilə qarşılıqlı uyğunluq tapır. Kiçik forma heykəltəraşlığında daha çox dekorativliyə yəni bəzəkliyə diqqət yetirilir, materialların içində həm də çini, saxsı, şüşə, sümük kimi qiymətli materiallar istifadə olunur. Metal sənəti və Qilptika sənəti kiçik forma heykəltəraşlıq və Zərgərlik arasında bağlılıq yaradan sahələrdir.

QLİPTİKA

Yarı qiymətli və qiymətli daşların üzərində kiçik həcmli yəni miniatür təsvirləri yaratmaq sənətinə Qliptika deyilir. Əksər hallarda 2 növü var-üzük qaşı kimi işlənən Qemma və asma bəzək kimi işlənən Kameya. Çox vaxt qliptika əsəri həm də şəxsi möhür kimi işlədilir. Ona görə üstündəki təsvir sahibkarına aid rəmz və məna ilə yaradılırdı. Qliptika əsərin təsviri çökük yəni İtalya kimi qabarıq yəni Relyef ola bilərdi. E.ə III minillikdə inkişafa başlayan bu sənət növü antik Yunan-Roma incəsənətində ən yüksək zirvəyə çatmışdır.

RƏNGKARLIQ

Rəngkarlıq 3 növə ayrılır - monumental rəngkarlıq, dəzgah rəngkarlığı, miniatür rəngkarlığı. Monumental rəngkarlıq - adətən irihəcmli və açıq havada saxlanıla bilən əsərlər monumental rəngkarlığın nümunəsi hesab olunur. Burada əsasən texnika cəhətdən divarüstü boyakarlıq və freska sənəti xüsusilə fərqlənir. Freska divarüstü boyakarlığın xüsusi növüdür. Binaların daxilində daha çox yaradılır. Freska hələ də qurumamış yaş mala üzərində çəkilir. Monumental rəngkarlığın başqa sənət növləri də vardır, onlar aşağıdakılardır. 1. Mozayka 2. Mayolika 3. Vitraj Mozayka. Monumental rəngkarlıqda xırda rəngli detallardan ümumi təsvirin yığılması texnikasına Mozayka deyilir. Mayolika-rəngli, şirəli, saxsı detallardan təsvir yığmaq texnikasına deyilir. Vitraj-Rəngli şüşələrdən təsviri yığmaq texnikasına Vitraj deyilir. Həm rəngkarlıq, həm də bədii şüşə sənətidir. Şüşənin detalları adətən metallik xüsusiyyət daşıyır. Bu növ əsərlər çox vaxt pəncərə və qapıya qoyulurdu. Şərqdə oxşar tərzdə ornamental şəbəkələr düzəldilirdi. Dəzgah rəngkarlığı-adətən emalatxanalarda, dəzgah üzərində düzəldilir. Sadə rəssam dəzgahı Molbert adlanır. Belə əsərlər adətən binaların daxilində saxlanılır. Ağacdən düzəldilmiş lövhə, kətan və ipək, kağız və karton üzərində çəkilir. Miniatür rəngkarlığı-rəngkarlığın 3-cü növü olan miniatür rəngkarlığı kiçik həcmi,

incəliyi ilə seçilir. Şərq incəsənətində ən məşhur miniatür bədii məktəblərindən biri Azərbaycanda Təbriz məktəbidir.

QRAFİKA

Təsviri incəsənətin 3-cü növü qrafikadır. Yəni rəsm sənətidir. Qrafika Monoxrom (Tək rəngli), Polixrom (Çox rəngli) ola bilər. İstiqamətinə görə qrafika sənəti bu cür bölünür - Dəzğah qrafikası (Müstəqil qrafika); Tətbiqi qrafika (Xəttatlıq-Kolleqrafiya); Rəsmxət-Dizayn; Plokat-Reklam; Kitab-jurnal qrafikası; Qrafik miniatür; o, cümlədən Ekslibris və ən müasir Dizayn və Kompüter qrafikası. Qrafikada əsas vacib olan bədii texniki istiqamət və ya Qravüra işidir. Rəssam özü və ya onunla əlbir çalışan Nəqqaş Rəssam ilkin təsvirin nüsxələrinin çoxaldılması üçün onu Qravüraya çevirir. Yəni, təsvirin güzgü əksini bərk materialın səthinə keçirir. Alınmış təsvirli lövhə vasitəsilə təsvirləri çoxaltmalı olurdu. Bu Nəqqaşlıq Qravüra texnikasına görə lövhələrin materiallarına uyğun olaraq aşağıdakı kimi növlərə bölünür: 1.Metalloqrafika; 2.Sinkoqrafiya; 3.Litoqrafiya; 4.Linoqravür; 5.Ksiloqrafiya (Ağac lövhəsi üzərində, mis lövhə üzərində, qalın karton üzərində olur). 6.Silkoqrafiya (Preslənmiş laylı ipək üzərində) Qravüranın əsasən də Dəzğah Qravürasının 2 əsas növü var 1. Oford 2. Estab. Mahiyətə fərqi cəhət odur ki, Estabda təsvirli lövhəni kağıza möhür kimi vurub yapışdırırlar. Oford isə xüsusi cihazın köməyi ilə alınır. Burada bəzən əksinə kağız yuxarıda, təsviri lövhə isə aşağıda olur.

Deyilənlərdən belə çıxır ki, incəsənət gerçəkliyin estetik əksinin və insanın yaradıcılıq fəaliyyətinin əsas növüdür. İctimai şüurun başqa formalarından fərqli olaraq, incəsənət bizi əhatə edən dünyanı bədii surətlərin köməyi ilə əks etdirir.

Sual 2. Müasir incəsənətin şəxsiyyətin formalaşmasına təsiri

Hec kim mübahisə etməyəcək ki, incəsənət insanın formalaşmasında maarifləndirici, tərbiyələndirici, kommunikativ rol oynayır. Qədim zamanlardan bəri incəsənət insana həqiqəti obrazlarla və bununla onu vahid bir varlıq kimi təsvir edərək dərk etməyə və dəyişdirməyə kömək etmişdir. Bu zaman insanın abstrakt və obrazlı təfəkkürü – fantaziyası inkişaf edirdi. Sovet filosofu E.İlyenkov deyirdi: “Fantaziya və təxəyyül gücü özlüyündə yalnız ən dəyərli deyil, həm də ümumi, universal bacarıqlara aiddir ki, bu da insanı heyvandan fərqləndirir. O olmadan yalnız incəsənətdə bir addım belə atmaq mümkün deyil, əlbəttə əgər bu yerində addımlamaq deyilsə. Təxəyyül gücü olmadan köhnə dostunun saqqalı uzandıqda onu tanımaq belə mümkün olmazdı, avtomobil axınınınfnsn yolu keçmək

olmazdı. Təxəyyüldən məhrum bəşəriyyət heç vaxt kosmosa raket buraxa bilməzdi”

İncəsənətin erkən yaşlardan uşağın (və onun bütün həyatı boyu) şüurunun formalaşmasında birbaşa rol oynaması faktını nəzərə almamaq qeyri-mümkündür. Musiqi, ədəbiyyat, teatr, təsviri incəsənət – bütün bunlar insanda hissiyyəti və əxlaqı tərbiyə edir. Dostluq, vicdan, vətənpərvərlik, sevgi, ədalət və s. incəsənət sayəsində inkişaf edir. Bundan əlavə, hissi qavrama olmadan təfəkkürün mövcudluğu mümkün olmazdı: “Məntiqi düşünmək qabiliyyəti, yəni qavramalar, nəzəri təriflərlə məntiq normalarına riayət edərək işləmək qabiliyyəti bizi əhatə edən dünyanı görmək, hissi qavramaq, qəbul etmək bacarığı ilə birləşmədən heç bir dəyərə malik deyil”.

Əlbəttə, bunlarla bərabər, incəsənət əyləncə funksiyasını da yerinə yetirirdi. Sanki əgər incəsənət əsrlər boyu həm maariflənmə, həm də əyləncə kimi istifadə edilirdisə, indi narahatlıq üçün səbəb yoxdur. Bu gün həmçinin yaxşı kitablar, filmlər, musiqilər yaradılır ki, bunlarla tanışlıq zamanı insan öz bacarıqlarını inkişaf etdirərək, bəşəriyyətin topladığı təcrübə ilə tanış olur. Lakin, əgər ayrıca incəsənət nümunələrini deyil, müasir incəsənətin inkişaf (və ya deqradasiya?) tendensiyasını götürsək, o daha nəzərə çarpacaq şəkildə bəşəriyyətin bütün əvvəlki əldə etdiyi müvəffəqiyyətlərdən uzaqlaşaraq, incəsənəti əyləncə və öz yaradıcı bacarıqlarının inkişafı problemindən yayındırma sənayesinə çevrilib.

Yəqin ki, hər dəfə müasir incəsənət muzeyinə daxil olarkən, düşünürdüm ki, hətta mən də daha yaxşı çəkə bilərəm. Məşhur rəssam D.Pollok spontan yaradıcı prosesi nəticədə daha vacib hesab edərək, boyanı fibrokartona tökür və damcıladır. Bu ləkələr 140 milyon dəyərinədəirlər, bu gün o, dünyada ən bahalı rəsmlərdən biridir. Məşhur “Qara kvadrat” haqqında postmodern yazıçı Pelevin öz kitablarından birində yazırdı: “Maleviç özünü suprematist adlandırırsa da, həyatın həqiqətinə sadıq idi – rus səmasında işıq olmur. Görünməyən ulduzları könüldə yaratmaqdan başqa bir seçim qalmır – əsərin mənası budur”. Bu cür predmetsiz, heç nəyi təsvir etməyən rəsmlər hətta müəllifin şəxsiyyətini də mənasız edir, onlar deyirlər: “hər kəs özünə məxsus olanı sezəcək”. İncəsənətin insana təsiri məsələsinin tədqiqinə çox zaman ayırmış sovet filosofu Mixail Lifşits yazırdı: “Belə incəsənətin əsas daxili məqsədi şüurun sayıqlığını boğmaqdır. Mövhumata qaçış – minimumdur. Daha yaxşısı isə – düşüncənin olmadığı dünyaya qaçışdır. Həyat güzgüsünü sındırmaq və ya ən azından onu bulanıq, görünməz etmək cəhdləri buradan doğur. Hər obraza, “oxşamayan” bir şeyin cizgilərini vermək lazımdır. Beləliklə, təsvirilik azalır, nəticədə – həqiqi həyatla mümkün assosiasiyalardan azad olan qavramalar yaranır”. Müasir təsviri incəsənətdə müxtəlif istiqamətlər var. Bəzi istiqamətlərin müəllifləri öz əsərlərinə, əslində sadəcə olaraq yaradıcının şəxsi qayğılarını və öləri hissələrini təsvir edən forma olan “dərin” məna verirlər. Məşhur sürrealist S.Dali “Yumşaq saat” əsəri haqqında yazırdı: “Bir axşam idi, yorğun idim, miqrendən əziyyət çəkirdim – məndə çox nadir hallarda olan xəstəlikdir. Dostlarla kinoteatra gedəcəkdik, amma son anda

evdə qalmağı qərara aldım. Qala onlarla gedəcəkdi, mən isə tezdən yerimə girəcəkdim. Çox dadlı pendir yedik, sona mən tək qaldım, stula söykənərək ərimiş pendirin necə də “super yumşaq” olduğunu düşünürdüm. Ayağa qalxdım və emalatxanaya getdim ki, öz işlərimə nəzər salım. Çəkmək istədiyim rəsm guya solğun axşam şəfəqləri ilə işıqlanan Port-Lyiqata ətrafındakı qalaları təsvir edəcəkdi. Birinci planda yarpaqları tökülmüş, budanmış gövdə təsvir etdim. Bu mənzərə – hansısa ideyanın rəsmi üçün bünövrədir, bəs hansı ideyanın? Mənə valehedici təsvir lazım idi, amma onu tapa bilmirdim. Işıqı söndürməyə getdim, çıxanda isə həlli “gördüm”: iki cür yumşaq saat, onlar kədərli şəkildə zeytun ağacının budaqlarından sallanıblar. Miqrənə baxmayaraq, mən palitranı hazırladım və işə başladım. İki saatdan sonra, Qala kionteatrdan qayıdanda mənim ən məşhur rəsmlərimdən biri olacaq bu rəsm artıq hazır idi”. Bu cür əsərlər digərləri üçün faydalı heç bir şey ehtiva etmirlər, çünki onlar rəssamın əhvalının müəyyən anda təsəvvürüdürlər ki, onlar ötən anın yox olmasından sonra çətin ki hər hansı bir əhəmiyyət daşısin. “Köhnə incəsənətdə həqiqi dünyanın aşiqanə, vicdanlı təsəvvürü vacib idi. Rəssamın şəxsiyyəti az və ya çox dərəcədə onun yaratdığı arxa planında qalır və öz səviyyəsindən daha yüksəkdə olurdu. Ən yeni incəsənətdə vəziyyət tamamilə əskinədir – rəssamın etdiyi hər şey xalis simvola, onun şəxsiyyətinin rəmzinə gətirilir. “Tüpürəcəyim hər şey – incəsənət sayılacaq – məşhur alman dadaisti Kurt Şvitters deyirdi – çünki mən rəssamam”. Bir sözlə, edilmiş olanlar vacib deyil. Rəssamın jesti, onun pozası, adı, imzası, kinematoqraf qarşısındakı kahin rəqsi, bütün dünyaya car çəkilən möhtəşəm əməlləri vacibdir”. Hər hansı bir müasirin kitabını oxuduqda bəzən oturub düşünürsən ki, görəsən “müəllif hansı ideyanı çatdırmaq istəyirdi”. Lakin indi hətta uşaqlar üçün kitablarda da “uşaqların necə dünyaya gəldiyini” və hansı sözlərlə ifadə etməyin daha düzgün olduğunu öyrənmək olar. Kinematoqrafda da vəziyyət eynidir, hətta daha da pisdir. Fantastik döyüş filmləri, “düşündürən” detektivlər, aqlasığmaz macəra romanları – bu cür filmləri konveyerdəki kimi möhürləyirlər. Həqiqi insani hisslər və qayğılar ikinci plana keçir, indi vulqar, həyasız davranışı, eqoistliyi, hər hansı idealları inkar edən gözəl formalar dəbdədir. İnsanın yalnız fiziki tələbatlarına təzyiq edən saysız-hesabsız erotik səhnələrə nə deməli? İncəsənətin digər növlərində də, təəssüf ki, keyfiyyətcə yeni heç bir şey meydana gəlmir. Müasir musiqi ifaçıları və ya teatr tamaşalarının ssenarist-quruluşçu rejissorları köhnə əsərləri tamamilə təhrif edərək, daha doğrusu isə imkan olduqca mənadan məhrum edərək zəmanəyə uyğunlaşdırırlar. Uyğunlaşdırmanın məğzi də məhz bundadır. Normal inkişaf etmiş insanı bu cür incəsənətlə tərbiyə etmək olarmı? Müasir insan vulqar ədəbiyyat oxuyur, qəddar filmlər izləyir, dağıdıcı musiqiyə qulaq asır və beləliklə, vulqar, qəddar və kor olur. Bizim müasirimiz vəziyyəti normal qiymətləndirə və bu vəziyyətdən çıxış yolu tapa bilməz, axı “əhatə edən dünya haqqında düşünmək üçün bu dünyanı görmək lazımdır”. Rəssamın əsərin yaradılması zamanı əhvalından başqa heç nəyi əks etdirməyən və ya incəsənəti ümumiyyətlə heç bir mənə daşımayan gözəl forma ilə əvəz edən əsərlər ərsəyə gətirərək, yaradıcı bəşəriyyətin bizi əhatə edən həqiqi mühiti, təbiəti, cəmiyyəti, insanı və həmçinin özünü dərk etməsinə yaxınlaşma imkanını məhv edir. Axı “həqiqət predmetin özü ilə bizim təsəvvürlərimizin və ya anlayışlarımızın

yaxınlığıdır". O, hər bir sənət əsəri üçün bünövrə rolu oynamalıdır". Bu barədə V.İ.Lenin yazırdı: "Burada həqiqətən də obyektiv şəkildə üç amil var: 1) təbiət; 2) insan idrakı, insan beyni (təbiətin ali məhsulu kimi) və 2) təbiətin insan beynindəki inikası, bu forma özü qavramlar, qanunlar, kateqoriyalar və s.-dir. İnsan təbiəti, onun "birbaşa vahidliyini" tam şəkildə qavraya=əks etdirə=təsvir edə bilməz, o, sadəcə olaraq abstraksiyalar, anlayışlar, qanunlar, dünyanın elmi mənzərəsini və s. yaradaraq, daima ona yaxınlaşa bilər". Yaradıcı fəaliyyətlə məşğul olmağa qərar verən və bu zaman acından ölməməyə çalışan hər kəs bir ifadəni rəhbər tutur: "əvvəlcə şöhrət qazan, sonra isə şöhrət sənə xidmət edəcək". Kapitalizm ciddi şəkildə öz şərtlərini diqtə edir: yaşamaq istəyirsənsə – özünü satmalısan. Nə daha yaxşı satılır? Uydurma əfsanəvi utopiyalar, abstrakt sürrealist rəsmlər, dərin alt mənası olmayan cəlbedici mənzərələr. Kütləşdirən və şüuru yoxluğa aparan əsərlər yaradılır. Nə üçün? Mövcud dünyanın ədalətsizliyini təsvir etmək sərfəli deyil, müasir cəmiyyətin problemlərini təsvir etmək heç kimə lazım deyil. Çünki belə əsərlər tamaşaçıları düşünməyə, müasir dünyanın qeyri-mükəmməlliyi haqqında düşünməyə vadar edirlər. İncəsənət öz əsas funksiyasını – həqiqətin əks etdirilməsi funksiyasını itirir, bu zaman o, məhdud, hissiyatsız və kor istehlakçı tərbiyələndirir. "İncəsənət ilk növbədə real həyatı əks etdirməlidir, hər şeyin yaxşı olduğunu yeritməməlidir. Bunun üçün reklam var, o tələb edir, satın almağa, tərəş olmağa, yuyunmağa, ətirlənməyə, tətillə getməyə və s. məcbur edir". Bu gün bir çox insanlar razılaşırlar ki, müasir incəsənət köhnənin çürüməsidir və şəxsiyyətin formalaşmasında yaradıcı rol oynamır. Bu insanlar müasir dünyanı gözdə keçirərək, özlərini və uşaqlarını klassik ruhda tərbiyə etməyə çalışırlar. Əlbəttə, normal inkişaf etmiş insan əvvəlki nəsillərin yaratdığı mədəniyyətin sərvətlərindən istifadə etməlidir. Lakin istənilən sferada keyfiyyətə yeni şeylərin yaradılması üçün mövcud olanın sərhədlərindən kənara çıxmaq lazımdır. Beləliklə, gözləri bağlamaq lazım deyil, əksinə – real vəziyyətə diqqət yetirmək və vəziyyəti yaxşıya doğru dəyişmək lazımdır. Yaradıcılar öz səylərini bəşəriyyətin gözlərini açmağa yönəltməlidirlər: insanlar ətrafa baxsınlar, ürəkləri tez-tez döyünsün ki, mövcud ədalətsizlikləri hiss etsinlər və birlikdə mövcud problemdən çıxış yolunu axtarmağa başlasınlar.

Sual 3. Estetik tərbiyənin şəxsiyyətin formalaşmasına təsiri.

Estetik tərbiyə ahəngdar inkişaf etmiş şəxsiyyət tərbiyəsinin tərkib hissələrindən biridir. "Estetika" yunanca "estezis" sözündən olub, hiss etmək, qavramaq deməkdir. Estetik tərbiyə dedikdə, incəsənət və həyatdakı gözəlliklərin qavranmasına, estetik zövq və qabiliyyətlərin inkişafına yönələn təsirlərin məcmusu nəzərdə tutulur.

Estetik tərbiyə şəxsiyyət tərbiyəsində böyük rol oynayır. O, tərbiyənin digər tərkib hissələri ilə sıx bağlıdır. Estetik tərbiyə əqli tərbiyəyə kömək göstərir: o, insana bilik verir, həyatı dərk etməyə yardım edir.

Estetik tərbiyə insan əxlaqına güclü təsir göstərir. Ədəbiyyat, incəsənət insan mənəviyyatını zənginləşdirir, humanizm, xeyirxahlıq, vətənpərvərlik və b. müsbət keyfiyyətlər formalaşdırır. Gözəllik hissi insan qəlbini təmizləyir, saflaşdırır, onu yaxşı əməllərə yönəldir. Gözəl fikrə və qəlbə malik insan pisliyə, bədxahlığa, qəddarlığa yol verməz. Bu mənada "Dünyanı gözəllik xilas edəcək" fikrinə haqq qazandırmaq olar.

Estetik tərbiyə əmək tərbiyəsi ilə də sıx bağlıdır. Əmək, yaradıcı fəaliyyət ən gözəl zövq mənbəyidir. İnsanın xoşbəxtliyi yaradıcı əməklə, əmək sevinci ilə bağlıdır.

Estetik tərbiyə fiziki tərbiyəyə, sağlamlığa müsbət təsir edir. "Sağlam ruh sağlam bədəndə olar" demişlər. Musiqi çox qədimdən müalicə vasitəsi kimi tətbiq olunmuşdur (baş ağrısı, diş ağrısı, ürək-damar, əsəb xəstəliklərinin müalicəsində musiqi terapiyasından uğurla istifadə olunur).

Estetik tərbiyə nəzəri-metodoloji əsas kimi estetika elminə istinad edir. Estetika gözəllik haqqında elmdir. Gözəllik mütənasiblik, forma və məzmun vəhdəti, ahəngdarlıqdır.

Gözəlliğin başlıca mənbələrini təbiət, cəmiyyət, ədəbiyyat, incəsənət və insan gözəlliyi təşkil edir. İnsanın gözəlliyi zahiri və daxili gözəlliğin vəhdətidir. Varlığın insan tərəfindən estetik qavranması və düzgün əks etdirilməsi öz təbiəti etibarilə mürəkkəb prosesdir. Varlığın və incəsənətin bədii-estetik qavranması - estetik tərbiyənin ilkin mərhələsini təşkil edir. Qavramanın dolğunluğu, tamlığı, parlaqlığı sayəsində insanda müəyyən estetik hisslər, varlığa estetik münasibət formalaşır. Estetik hiss gözəlliyi duymaq, ondan həzz almaq bacarığıdır. Estetik qavramanın doğurduğu hisslər çox müxtəlif çalarlara malikdir: sevinc-kədər, məhəbbət-nifrət, həzz-ikrah, həyəcan, qorxu, təşviş, gülüş və s. Estetik hisslər insanda estetik tələbatların əsasında durur: insanın gözəllikdən keçirdiyi dərin emosional həyəcanlar, hisslər onda bədii-estetik dəyərlərlə ünsiyyətə ehtiyac doğurur.

Varlığın estetik qavranması, ona emosional münasibətin və estetik tələbatların yaranması prosesində tədricən uşaqların estetik şüuru formalaşır. Estetik hisslər və mənəvi tələbatlarla birlikdə estetik şüur insanın varlığa estetik münasibətinin əsasını təşkil edir.

Estetik şüur və hisslərin təsiri ilə estetik zövq formalaşır. Estetik zövq estetik ideal baxımından gözəlliyi qiymətləndirmək bacarığıdır. Estetik zövq əsasında insanda estetik mühakimə - varlığa, incəsənətə əsaslı, ümumiləşmiş ideya-emosional qiymətləndirmə bacarığı formalaşır.

Tədris prosesində estetik tərbiyə bir neçə vəzifəni həyata keçirir.

- Gənc nəsilə estetik baxış və təsəvvürlər, estetik şüur aşılamaq və inkişaf etdirmək.
- Estetik hisslər və bu əsasda varlığa və incəsənətə estetik tələbat formalaşdırmaq.
- Estetik zövq və mühakimə bacarığı formalaşdırmaq.

Gənc nəsildə bədii yaradıcılıq bacarıq və vərdişləri, bədii-estetik qabiliyyətləri inkişaf etdirmək. Gənclər incəsənətin bu və ya digər sahəsində müəyyən bacarıqlara yiyələnməli (musiqi alətində çalmaq, rəqs etmək, şəkil çəkmək, şer və ya hekayə yazmaq, bədii oxu və bədii tikişlə məşğul olmaq və s.), həyata, cəmiyyətə gözəllik ünsürləri bəxş etməlidirlər. Bu, həm də insanın özünü-təsdiqinin mühüm şərtini təşkil edir.

Estetik tərbiyənin səmərəsi üçün bir sıra prinsipləri rəhbər tutmaq lazımdır. Həmin prinsiplərə aşağıdakılar daxildir:

1. Estetik tərbiyə insanın ideya-mənəvi tərbiyəsi, dünyagörüşünün formalaşması prosesi ilə sıx əlaqəli şəkildə aparılmalıdır.
2. Estetik tərbiyədə müəyyən sistem və ardıcılıq gözlənməlidir.
3. Estetik tərbiyə hərtərəfli aparılmalıdır.
4. Estetik tərbiyədə tədriciliyi gözləmək vacibdir.
5. Estetik tərbiyədə yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır.

Məktəbəqədər dövrdə estetik tərbiyə çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Estetik tərbiyənin bünövrəsi ailədə qoyulur. Ailə gözəlliyin, uşaq zövqünün ilk məktəbi, ana laylası uşaqların ilk melodiyasıdır. Ailədəki səliqə-sahman, təmizlik, uşaq oyuncaqları, ev avadanlığı və əşyalarının gözəlliyi, valideynlərin oxuduğu mahnı və şerlər, danışdıqları nağıllar, təbiət gəzintiləri - bütün bunlar kiçik yaşlarda uşaq zövqünü formalaşdırır.

Estetik tərbiyə uşaq bağçasında daha sistemli xarakter kəsb edir. Uşaqlarla estetik məzmunlu məşğələlər - təbiətlə və ətraf aləmlə tanışlıq, musiqi, rəsm, gil, applikasiya, quraşdırma işləri, əmək məşğələləri aparılır, musiqili-didaktik oyunlar keçirilir, bayram və əyləncələr yüksək estetik formada təşkil edilir.

Məktəbdə estetik tərbiyə geniş məzmununda aparılır. Təlim prosesi estetik tərbiyənin çox mühüm vasitəsi olub, şagirdlərin estetik zövq və bacarıqlarının formalaşmasında böyük rol oynayır. Bu sahədə xüsusilə musiqi, təsviri incəsənət, əmək, ana dili və ədəbiyyat fənlərinin imkanları genişdir. Musiqi və nəغمə dərsləri estetik tərbiyənin qüdrətli vasitəsidir. Xüsusilə xorla oxunan mahnı zehni yorğunluğu götürür, xoş əhval aşılayır.

Təsviri incəsənət dərsləri estetik tərbiyədə böyük əhəmiyyətə malikdir. Rəsm şagirdlərin bədii zövqünü, təxəyyülünü, yaradıcılıq qabiliyyətini inkişaf etdirir.

Estetik tərbiyədə ana dili və ədəbiyyat dərsləri də böyük imkanlara malikdir. Bədii nümunələr (şer, hekayə və nağıllar), bədii ədəbiyyat şagirdlərdə estetik hissləri, estetik zövq və mühakiməni inkişaf etdirir.

Estetik tərbiyə məqsədi ilə digər fənlərin də imkanlarından istifadə edilməlidir. Tədris etdiyi fəndən asılı olmayaraq müəllim öz gözəl nitqi, davranışı, münasibəti, geyimi ilə şagirdlərin zövqünü tərbiyə edir: "Hər bir fənn müəllimi estetik tərbiyə müəllimi olmalıdır" (M.Cəfər). Dərsdə istifadə olunan əyani vəsaitlər, sinfin estetik tərtibi, dərsdə yaradılan mənəvi-emosional mühit də estetik zövqün mühüm mənbəyini təşkil edir.

Estetik tərbiyənin mühüm bir vasitəsi təbiət gözəllikləridir. Təbiət gözəlliklər mənbəyidir. O, estetik hisslərin, təxəyyülün inkişafına zəngin material

verir. Təbiət ən yaxşı rəssamdır: "Xəyal həqiqi güldən daha yaxşı heç bir şey təsəvvür edə bilməz" (N.Çernişevski). Təbiət həm də tərbiyəçidir.

O, insanın aqlını və qəlbini zənginləşdirir, onda yüksək estetik və mənəvi hisslər - vətənpərvərlik, xeyirxahlıq, həssaslıq, doğma torpağa məhəbbət, iftixar hissləri oyadır. Bütün bunlar isə təbiətə, ətraf mühitə, insanlara estetik münasibətin formalaşmasına kömək edir.

Estetik tərbiyənin mühüm bir istiqaməti məişətdə, geyim və münasibətdə gözəllik ruhunda şagirdləri tərbiyə etməkdir. Onlar məktəbdə, ailədə, şəxsi həyatda gözəllik qanunları ilə yaşamağa, hər yerdə estetik mühit yaratmağa çalışmalıdırlar: gözəl danışmalı, gözəl geyinməli, gözəl yeriməli, gözəl davranmalıdırlar.

Estetik tərbiyənin aşılmasında müəllimin, valideynlərin nümunəsi, emosional mədəniyyəti böyük rol oynayır. Müəllimin daxili gözəlliyi, uşaqlarla ədalətli münasibəti, həssaslığı, pedaqoji məharəti, hər işdə ölçü hissini gözləməsi, düzlüyü, doğruluğu, mədəniyyəti münasibət və davranış estetikasının çox təsirli vasitəsidir.

Sual 4. İncəsənətin növləri və estetik tərbiyə prosesində onun rolu.

İncəsənət müxtəlif növlərə bölünür: memarlıq, rəssamlıq, dekorativ təsviri incəsənət, heykəltəraşlıq, musiqi, bədii, incəsənət, kino incəsənəti.

İncəsənətin növləri tarixindən əmələ gəlmiş incəsənətin həyata keçirilməsinin sabit formasıdır.

İncəsənətin növlərə bölünməsi həyatın özünün müxtəlifliyindən irəli gəlir. Məsələn, rəssamlıq və memarlığı məkan incəsənət qrupunda birləşdirmək olar. Ədəbiyyat və musiqi əsərləri zaman incəsənətinə aiddirlər.

İncəsənət növləri bir-birindən ayrı inkişaf etməirlər və onlar sıx bağlıdırlar.

I. Memarlıq

Memarlıq (yunanca baş memar) inşaat incəsənətidir. Memarlıq əsərlərində praktiki olaraq bədii tərəflə, yəni maddi-estetik tərəflə bağlıdır. Memar bu məsələləri xüsusi ifadəlilik vasitələri ilə həll edir. Memar binanın məqsədüyükunluğu, rahatlığı, faydalılığından başqa, onun gözəlliyi, insanlara necə təsir edəcəyi, onlarda hansı hisslər oyadacağı haqqında da fikirləşməlidir.

Memarlığın ifadəlilik vasitələri bunlardır:

- binanın yerləşdirilməsi və ətraf sahə ilə əlaqəsi;
- memarlıq kompozisiyasının müxtəlif vasitələri;
- bədii həllin binanın məqsədüyükunluğu ilə vəhdəti və nəhayət, tikinti materiallarının xassəsi və texnikanın səviyyəsi.

Hər bir tarixi dövrün öz memarlıq üslubu olub. Memarlıq tarixində bir neçə üslub seçilir:

- antik;
- romanizm;
- qotik;
- renessans;
- barokko;
- klassisizm;
- ampir;
- konstruktivizm və s.

Antik üslub Qədim Yunanıstanda meydana gəlib və azad yunan dövlətinin yüksəlişi dövründə ən yüksək zirvəsində yetişib (e.ə. V – VI əsrlər).

Romantizim üslubu Qərbi Avropa incəsənətinin (XI – XII əsrlər) üslubudur.

Qotik – XII – XV əsrlər Avropa Qərbi Ukrayna və Pribaltika qotik camelərin dövrünün üslubudur.

Renessans – intibah dövrü – XIV – XVI əsrlərdə bir sıra Avropa ölkələrinin mədəni və ideoloji inkişafına aid olan dövrün üslubudur. Renessans antifeodal mədəniyyətinin əsas ideya (əqidə) məzmunu humanizm olun (antik mədəniyyətinin dirçəlişinə doğru).

Qədim Rusiya memarlığı XII – XV əsrlər ona müasir olan Qərbi Avropa memarlığından olduqca fərqlənirdi. Rusiyada əsas tikinti materialı taxtadır.

Barokko XVI əsrin sonu – XVII əsrin ortalarının bədii üslubu olmaqla ən çox memarlıqda inkişaf etmiş üslubdur və dekorativ təmtəraqla fərqlənirdi (Qış Sarayı, Puşkin teatrı Yekaterina sarayı, Parisdə Luvr muzeyi).

Klassisizm XVII – XIX əsrlər antik klassik nümunələri təqlidi və dəqiq və düzgün estetik kanonlar sistemi ilə bağlıdır. Sankt – Peterburqda Admiralteystvo (Zaxarov), Kazan Camisi (tarx, din və ateizm muzeyi), Q.V. Plexanov (Voronixin) adına Dağ İnstitutu, rus muzeyi və Puşkin teatrı (Rusiyanın Karlı).

Eklektizm keçmiş dövrlərin müxtəlif üslublarının, surətlərinin prinsipsiz qarışdırılmasıdır və XIX əsrin 30-40 – cı illərində mövcuddur.

Konstruktivizm XX əsr Qərb üslubudur. Onun devizi: “Nə yaxşı fəaliyyət göstərir, o da yaxşı görünür”. Bu üslubda memarlıq forması binanın məqsədəuyğunluğuna tabedir. (fransız memarı Le Korbyuze).

Azərbaycan memarlığına qədim dövrlərdə mağaralar, meqalik abidələr və siklopik tikililərə xasdır. Azərbaycan ərəb xilfəti tərkibinə daxil edilməsi ilə memarlıqda dini binalar əsas yer tutur, məscid, minarə, sonralar isə xanlıqlar və müxtəlif türbələr tikilir. Azərbaycan memarlığı XII – XIV əsrlərdə yüksək inkişaf

mərhələsinə çatmışdır. Aran, Naxçıvan, Şirvan, Abşeron, Təbriz memarları qiymətli sənət nümunələri yaratmışlar.

Təsviri sənət

Rəssamlıq və qrafika, dekorativ təsiri incəsənət, hekəltaraşlıq – bunlar təsviri incəsənətdir. Bizi əhatə edən dünyanın, yaxud insan məişətini bəzəyən əşyaların təsvirini yaradan incəsənət növlərinə təsiri incəsənət deyilir.

Təsviri incəsənət təkcə insanların və təbiətin gözəlliyini təsvir etməklə kifayətlənmir, onun mənasını, müstəsna cizgilərini, onun xüsusiyyətlərini açmağa cəhd göstərir.

Gəlin təsviri incəsənətin hər növü haqqında ayrı – ayrılıqda danışaq.

Rəssamlıq.

İncəsənətin bu növünə müxtəlif tarixi dövrlərdə yaradılmış və bu günə qədər qorunub saxlanmış çoxlu bədii rəsmlər daxildir.

Rəssamlığın əsas istiqamətləri bunlardır: ibtidai cəmiyyətin, antik orta əsrlər, intibah dövrü (renessans), barokko, klassisizm, romantizm, kritik real dövrünün rəssamlığı.

XIX əsrin axırında – XX əsrin əvvəlində modern üslubu meydana gəlir və simvolizm, dekorativizm, imperissionizm onun növləridir.

Qrafika.

Qrafika təsviri incəsənətin bir növüdür. Qrafikanın əsasını cizgilər və xətlərlə çəkilmiş rəsm təşkil edir. Təsviri incəsənətin bu növündə rəsmlər qara və ağ rənglərlə məhdudlaşır.

Qrafikanın rəssamlıqla bir çox ümumi cəhətləri vardır. Rəssamlıq kimi qrafika da bir insanı, bir qrup adamları, həyat, təbiət hadisələrini təsvir edə bilər. Lakin qrafikanın həyatı təsvir etmə imkanları daha genişdir.

Həyatda rəssam adətən müəyyən mövzuya aid təkcə bir, tək-tək hallarda iki və yaxud üç rəsm əsəri yaradır. Qrafikada isə mövzunu bir çox rəsmdə açıqlaya və ya inkişaf edilə bilər. Qrafika hekayəyə yaxındır. Böyük mövzu ilə birləşdirilmiş bir neçə əsər seriya adlanır. Tanınmış ispan rəssamı F.Qoyanın (XV - əsrin sonu – XIX əsrin əvvəli) “Müharibə müsabiqələri” adlı ofortlarını qrafik seriyasının klassik nümunəsi kimi misal gətirmək olar.

Müasir incəsənətdə B.İ.Proxorovun “Bu bir də təkrar olunmalı deyil” rəsmlər seriyası V.İ.Lenin mükafatını almışdır.

Qrafika rəssamlıqdan cəld həyat hadisələrinə cavab verir. Qrafikanın təsviri vasitələri qələm, əlvan qələmlər, pastel xüsusi əlvan qələmlər və sançınadır.

Estamp texnikasında yaradılmış əsərlərdə estamp, basma, iz, nəqşə qrafikaya aiddir və orijinal bədii əsərdir. Estamp xüsusi litoqraf daşı (topoqrafiya), ağac parçası (ksiloqrafiya), metal plastik (ofort) üzərində işləyəndə alınır.

Kitab qrafikası.

Qrafik sənətin böyük və vacib bölməsi kitab qrafikasıdır. Rəssam adətən kitabın cildini və uzununu, titul vərəqini tərtib edir, hər bədii əsərin xüsusiyyətlərini çatdırmağa çalışır və nəhayət, rəsmlərdə onun yazıçıya olan münasibəti əks olunur. Jurnal, qəzet, rəsm dövrü mətbuatda çıxan müxtəlif rəsm formaları, o cümlədən karikatura kitab qrafikası sayılır.

Sənaye qrafikası malların, reklamların, bağlamaların, fabrikin nişanlarının bədii tərtibatıdır.

Plakat qrafikası qrafik sənətin daha bir mühüm növüdür. Müxtəlif instruktiv, reklam, kino-reklam, mədəni-maarif və s. növlərdə mövcud olur. Plakatın mühüm növü siyasi plakatdır və məqsədi mühüm, aktual məsələləri aydınlaşdırmaqdır. Plakat diqqəti cəlb etməli, təxəyyülü yerindən oynatmalıdır. Dahi sovet şairi V.V. Mayakovskiy plakat dilini cadar-cadar adlandırır. Plakatın yazısı yığcam, iti və kəskin olmalıdır. Buna nümunə olaraq Moorun “Kömək et!” klassik plakatını göstərmək olar. Plakat aktual sənətdir. O, zamanın tələbi ilə yaranır, aktuallığı itən kimi plakat artıq lazım olmur. Beləliklə, plakatın ömrü azdır, lakin o, siyasi hadisələri dərk etməyə kömək edir və bununla öz dövrünə xidmət edir.

Heykəltəraşlıq.

Bu təsviri sənətlərin ən qədimidir. Heykəltəraşlıq tarixində bir çox dahi ustadların adını çəkmək olar. Bunlardan “Nefertiti”ni yaradan Tutmos, Mikelancelo, intibah dövrünün dahisi, “Mütəfəkkir”in yaradıcısı Roden və başqalarını göstərmək olar. Heykəl hər tərəfdən baxılır. Burada əsl real həcm var. Heykəlin əsl ifadəlik vasitəsi onun dini və həcmidir. Heykəl yaratmaq üçün daşdan, ağacdən, metaldan istifadə edirlər. Deyəndə ki, materialda ifadə olunub, düzəldilib, heykəl materialda işlənilib, bu o deməkdir ki, daşda, ağacda, metalda təcəssüm edilib. Heykəltəraşlıqda əsas obyekt insandır. Heykəldə insanı hissələrini, hal-əhvalını, insanın xasiyyətini. Bütün bunlara insanı, onun sifətini, bədənini təsvir etməklə nail olmaq olar.

İki növ heykəllər var:

– dəyirmi, hər tərəfdən baxmaq üçün və relyef tipli, bu da həcmli təsvirdir, lakin düz yerdə yerləşir.

Relyef tipli heykəllər xatirə lövhələri binaların üzərində yaradılır. Relyef tipli heykəllər müxtəlif növlərdə olur: qorelyef, barelyef. Bunlara misal olaraq

fransız heykəltəraşı tərəfindən “Marselyeza”nı, yaxud 1972-ci ildə “Könüllülərin çıxışı” heykəlini, Parisdə Trimfal Arkanı göstərmək olar.

Dairəvi heykəllər heykələ, fiqur qrupuna və büstlərə ayrılırlar. Moskvada Qırmızı meydanda heykəltəraş İ.D.Martos müəllifliyi ilə Minin və Pojarskiyə qoyulmuş dairəvi heykəli misal göstərmək olar. Bu heykəl konkret qəhrəmanlarla qoyulub, lakin heykəltəraş onların dəqiq zahiri simalarını göstərməyə çalışmayıb. O, onları antik qəhrəmanlara bənzədib və romalıları kimi geyindirib. Heykəltəraş heykəl-çağırış kompozisiyası yaradıb. Heykəltəraşlıq dəstəsi nümunəsi kimi Sankt-Peterburq müdafiəçilərinin memorialını, büst nümunəsi kimi isə Moskvadakı kosmonavtları heykəlini göstərmək olar.

Teatr və kino.

Teatr və kino müxtəlif incəsənət növlərinin ifadəlilik vasitələrindən istifadə etməklə, digər növləri özündə cəmləşdirir. Sənətin başqa növlərinin birləşməsindən əmələ gələn sənətə **sintetik sənət** deyilir. Həqiqətən də kino incəsənətinin və teatrın əsasını bədii əsər təşkil edir: pyessiz teatr ola bilməz, ssenarisiz dialoq. Deməli, kino və teatr incəsənətin başqa növü əsasında ədəbiyyatın, dramaturgiyanın əsasında yaranır. Tamaşanı və filmi böyük yaradıcı kollektiv hazırlayır. Onların yaranmasında yazıçılar, bəstəkarlar, rəssamlar iştirak edirlər. Tamaşanı və filmi rejissor hazırlayır. Rolları artistlər ifa edirlər. Teatr və kinonun bir çox ümumi cəhətləri var. Lakin onların arasında fərqlər də var. Bu müxtəlif sənətlərdir.

Teatr.

Teatr incəsənətin xüsusi növü olaraq, özünə xas olan xüsusiyyətlərə malikdir. Teatr incəsənətinə insanların hərəkətlərini, əməllərini, onların həyatlarının müxtəlif hadisələrin bədii formada əks etdirən bütün bədii tamaşaların cəmi aiddir. Bu tamaşalar bədii vasitələrinə görə (artistlərin hərəkətlərini və nitqi, kuklaların hərəkəti, musiqi (növlərə görə), drama, faciə (komediya, janrlara görə), tarixi (hərbi-patriotik), məişət və s. fərqlənirlər.

Teatrın əsas təyinedici cəhəti artistin məharəti və ustalığıdır. Teatr sənətində incəsənətin müxtəlif növlərinin ustadlarının - dramaturqların, artist və rejissorların, rəssam-dekordinatorların, bəstəkarların, musiqiçilərin, ifaçıların və s. yaradıcılığı birləşir.

Teatrdə rejissora mühüm yer ayrılır. O, pyesin mənasını açmalı, bütün kollektivin işini yaradıcı məsələyə tabe etməlidir.

Rejissor sənəti XX əsrin əvvəlində xüsusən inkişaf etmişdir. Bu sənətin bir sıra nümayəndələrinin adını çəkmək olar: K.Q. Stanislavski, V.İ.Nemiroviç-Dançenko, V.E.Meyerhold, E.B.Vaxtanqov və b.

Kino sənəti.

Teatr kimi, kinematoqraf da (yunanca hərəkət, yazıram incəsənətin sintetik növüdür. Onun əsasını çəkiliş və montaj texnikası təşkil edir. Onun meydana gəlməsindən qabaq, XIX əsrin 80-90-cı illərində dünyanın müxtəlif ölkələrində “hərəkəti yazan” aparat kəşf edilmişdi. Sonradan ona kinokamera adı verilmişdi.

Kino sənəti ədəbi yaradıcılıqdır, rejissor və aktyor məharətidir, operator və tərtibatçılıq mənbəyidir. Bu sənət növünün yaradıcılıq imkanları çox genişdir. Hələ bu sənət növü meydana gələn zaman Eynşteyn deyib: “Digər sənətlərdən bizim üçün ən mühümü kinodur. İnsanın mənəvi formalaşmasında bu rolu ona xas olan xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Kino ən kütləvi, həm də ən inandırıcı sənət növüdür”.

Kinofilmlər bədii, elmi-populyar və xroniki tipli olur,
Bədii filmlər kinodramalara, kinovellalara, kinopovestlərə, kinokomediyalara bölünür.

Multiplikasiya filmləri ayrıca janrdır.

Filmin üzərində iş ssenaridən başlanır. Ssenarini ədəbi yaradıcılığın xüsusi növü adlandırmaq olar. Ssenaridə gələcək filmin məzmunu ətraflı işlənib hazırlanır. Ssenariyə uyğun olaraq aktyorlar, çəkiliş yeri seçilir, musiqi yazılır və s. Bütün bu kollektiv əməyə kinorejissor başçılıq edir. İncəsənətin başqa növlərinin əsərlərində olduğu kimi, kinofilmdə də məzmunla bədii formanın qırılmaz vəhdətini görürük.

Əsas məsələlərin içində insanın hərtərəfli tərbiyəsi də mühüm yer tutur. Bizim həyatımızda estetik faktorun rolu artır. Xalqın, eləcə də daxili işlər orqanları işçilərinin estetik tərbiyəsi zamanın tələbidir.

Daxili işlər orqanları işçilərinin estetik tərbiyəsi prosesində incəsənətin rolu böyükdür. Ədəbiyyat və incəsənət insanın dünyagörüşünün, onun mənəvi əqidəsinin, mədəniyyətin formalaşmasında kömək edir.

İnsan şüuruna təsir etməklə, onun dünyagörüşünü formalaşdırmaqla, incəsənət insan fəaliyyətinə müəyyən istiqamət, məqsəd və məzmun verməyə qadirdir.

Dünyanı adicə yox, estetik, gözəllik baxımdan dəyişdirmək lazımdır. İncəsənət estetik tərbiyənin vasitəsi kimi xarakterizə edərkən, ədəbiyyatın və kinonun xüsusi rolu haqqında demək lazımdır. Bu incəsənətin başqa növlərinin rolunu əskiltmək deyil. Sadəcə olaraq, ədəbiyyat və kino hər bir hərbi tədris ocağının şəxsi heyəti üçün mədəniyyətin ən əlverişli sənət növüdür. Hər bir tədris ocağında, hər bir iş yerində bədii ədəbiyyatın sisteməlik təbliğini təmin edən

kitabxana və kinoqurğusu var. Axı cəmiyyətin mənəvi sağlamlığını, insanların ab-havasını mədəniyyət və incəsənətin vəziyyəti təyin edir. Ona görə də “Mədəniyyət haqqında” Qanunda göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 40-cı maddəsinin I hissəsinə uyğun olaraq hər kəsin mədəni həyatda iştirak etmək, mədəniyyət təsisatlarından və mədəni sərvətlərdən istifadə etmək hüququ vardır. Azərbaycan Respublikasının ərazisində əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə bərabər mədəniyyət hüququna malikdirlər.

Maddə 7. Yaradıcılıq azadlığı barədə yazılır ki, Azərbaycan Respublikasında hər kəsin yaradıcılıq azadlığı vardır. Bu hüquq həm peşəkar, həm də həvəskar əsasda həyata keçirilə bilər. Müəlliflik hüququ, əqli mülkiyyət hüququ, yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticələrindən sərbəst istifadə etmə və dövlət tərəfindən dəstəklənmə baxımından yaradıcılıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər bərabər hüquqludurlar. Hər kəsin yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticələrinə mülkiyyət hüququ vardır. Bu hüquq Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir.

Vətəndaşın özünün yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticələrinin nümayiş etdirmək, satmaq, habelə bu məqsədlər üçün xarici ölkələrə aparmaq hüququ vardır.

Müəyyən edilmiş qaydada mədəniyyət sahəsində ictimai birliklər, müəssisələr yaratmaq, habelə bu sahədə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququ vardır.

Maddə 12. Milli mədəniyyət sərvətlərinin mühafizəsi barədə yazılır, dövlət milli mədəniyyət sərvətlərinin mühafizəsini təmin edir.

Dövlət Azərbaycan Respublikasının çıxarılmış milli mədəniyyət sərvətlərinin geri qaytarılmasını təşkil edir. Respublika ərazisinə qaytarılan milli mədəniyyət sərvətlərinə görə gömrük rüsumu və digər rüsumlar alınmır.

Maddə 17-də “mədəniyyət sərvətlərinə dövlət müdaxiləsinin məhdudlaşdırılması” barədə yazılır ki, dövlətin mədəniyyət fəaliyyətinə müdaxiləsi zorakılığa, irqi, milli və dini müstəsnalığa çağırışların, pornoqrafiyanın, narkomanianın təbliğinin qadağan olunması, onların qarşısının alınması ilə məhdudlaşır.

Beləliklə, dövlətin mədəniyyət sisteminin başlıca vəzifəsi milli mədəniyyət sərvətlərinin, dünya mədəniyyəti nümunələrinin etibarlı şəkildə toplanıb qorunaraq gələcək nəsillərə çatdırılmasından, onların əhali arasında geniş təbliğindən, Azərbaycan xalqının adət və ənənələri ilə bağlı, milli, mənəvi və

mədəni, bəşəri dəyərlərə yiyələnən, müstəqil və yaradıcı düşünən vətəndaşların yetişdirilməsinə fəal yardım etməkdən ibarətdir.

Daxili işlər orqanları əməkdaşlarının fəaliyyətində incəsənət istər estetik, istər tərbiyəvi, istərsə də psixoloji cəhətdən böyük rol oynayır.

Polisin işində incəsənətin rolu əvəzsizdir. O, polis əməkdaşlarına incəsənətin tarixini, onun yaradıcılığı xarakterlərini ödəyir, estetik əhvalının artması üçün mənəvi qida verir.

Digər tərəfdən isə müasir dövrdə incəsənət cinayətkar aləmin fəaliyyət sahəsidir. Külli miqdarda pul əldə etməkdən ötrü onlar “qiymətsiz” rəsm əsərlərini, yüksək zərgərlik işlərini, qədim tarixi əsərləri, abidələri əldə etmək istəyirlər. Buna görə də polis əməkdaşları belə cinayətlərə qarşı mübarizə aparmaq üçün incəsənət haqqında hər şeyi bilməlidir.

Yüksək incəsənət qabiliyyətini əldə edən polis əməkdaşı öz peşəkarlığı sayəsində cinayətkarların surəti, onun stili, davranış üsulunu açıqlayır, bundan əlavə, bunun köməkliliyi ilə polis əməkdaşı incəsənət əşyalarının əsl və yaxud saxta olmasını müəyyən edir.

İncəsənəti qavrayan, onu dərk edən, onun hər hansısa bir növü ilə məşğul olan polis əməkdaşları həmişə yüksək əhval-ruhiyyədə, ali dəyərlərə malik və möhkəm mənəviyyatlı, psixi cəhətdən davamlı, mədəni-mənəvi cəhətdən təmiz olur.

NƏTİCƏ

Beləliklə, daxili işlər orqanları əməkdaşlarının fəaliyyətində incəsənət istər estetik, istər tərbiyəvi, istərsə də psixoloji cəhətdən böyük rol oynayır.

Polisin işində incəsənətin rolu əvəzsizdir. O, polis əməkdaşlarına incəsənətin tarixini, onun yaradıcılığı xarakterlərini ödəyir, estetik əhvalının artması üçün mənəvi qida verir.

Digər tərəfdən isə müasir dövrdə incəsənət cinayətkar aləmin fəaliyyət sahəsidir. Külli miqdarda pul əldə etməkdən ötrü onlar “qiymətsiz” rəsm əsərlərini, yüksək zərgərlik işlərini, qədim tarixi əsərləri, abidələri əldə etmək istəyirlər. Buna görə də polis əməkdaşları belə cinayətlərə qarşı mübarizə aparmaq üçün incəsənət haqqında hər şeyi bilməlidir.

Yüksək incəsənət qabiliyyətini əldə edən polis əməkdaşı öz peşəkarlığı sayəsində cinayətkarların surəti, onun stili, davranış üsulunu açıqlayır, bundan əlavə, bunun köməkliliyi ilə polis əməkdaşı incəsənət əşyalarının əsl və yaxud saxta olmasını müəyyən edir.

İncəsənətlə məşğul olan polis əməkdaşları həmişə yüksək əhval-ruhiyyədə, psixi cəhətdən davamlı, mədəni və mənəvi cəhətdən təmiz olur.